

Галина Білик

“КОБЗАР” ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ КУЛЬТУРНОЇ ЕПОХИ: Т. ШЕВЧЕНКО – М. СЕМЕНКО – БРАТИ КАПРАНОВИ

У статті з погляду літературної взаємодії висвітлено художнє засвоєння збірки “Кобзар” Т. Шевченка як знакового національного наративу письменством ХХ і ХХІ століть, простежено специфіку її інтеграції у творчість М. Семенка і братів Капранових.

Ключові слова: “Кобзар” Т. Шевченка, текст як національний наратив, культурна епоха, літературна взаємодія, відбитокхування, інтерпретація.

Три останні століття в нашій культурі – ХІХ, ХХ, ХХІ, котрі за духовно-стильовою домінантою йменуються вченими як *народницьке, модерне й постмодерне*, породили і кожне свій “Кобзар”, із яких перший – Шевченків – безумовно, є прототекстом (первісним, оригінальним явищем), а наступні – вже наслідок літературної взаємодії зі своїми дискусійними ідейно-естетичними особливостями. А проте кожен із трьох артефактів, і це маємо на меті висвітлити, по-своєму репрезентує час, національно-духовне буття нашого народу, формулює оригінальну концепцію світу, культури, людини й засвідчує ті мистецькі тенденції, які працюють на її текстуальне втілення.

Як відомо, початковий “Кобзар” Т. Шевченка вийшов друком 1840 року в Санкт-Петербурзі за сприяння Є. Гребінки й містив усього вісім творів: “Думи мої, думи мої...”, “Перебенда”, “Катерина”, “Тополя”, “Думка” (“Нашо мені чорні брови...”), “До Основ’яненка”, “Іван Підкова”, “Тарасова ніч”. Із черговими перевиданнями (а за традицією наступні видання віршів Т. Шевченка називалися саме так) – двома прижиттєвими й понад 130-ма після смерті поета – корпус збірки виповнювався новими текстами (вперше близька до “канонічної” його версія з’явилася 1925 року) й на сьогодні у своїй поетичній частині нараховує біля 240 творів [12]. Його шлях до читача був також “нерівним”: попри велику популярність і поширення в рукописах, багато художніх речей поета мали обмежену аудиторію або ж піддавалися “купюрам”, що якоюсь мірою позначилося на коментарях та оцінці критики, зумовило вульгарне прочитання. Однак нині, передовсім завдяки академічній науці, маємо “справжнього” Т. Шевченка, і значення його в українському письменстві, в історії нашого націотворення чітко й достойно витлумачене.

© Г. Білик, 2012

І. Дзюба та М. Жулинський, приміром, не сумніваються, що Т. Шевченко “бачив себе національним поетом, духовним провідником свого народу” [5, с. 24], тому й “створив книгу – духовного войовника, якому довірив боротьбу за людські душі, що заціпеніли в бездіяльній самотності” [5, с. 17]. А разом із тим у Шевченковій поезії “відбилася вся глибина і самотність його особистості. Те, що він пережив і передумав, вищою мірою виявляє сутність людини взагалі і водночас позначене печаттю могутньої і неповторної індивідуальності...” [5, с. 63].

За нашим переконанням, “Кобзар” Шевченка надзвичайно органічно влився у культивовану романтиками стихію української поетичної і стражденної *душі*, її фольклорної та етно-історичної оболонки. Ступивши на ґрунт утопаний, митець, утім, не обмежив себе рамками *незвичного-незвичайного-екзотичного-чуттєвого*: його ліричний герой – це не тільки кобзар-співець, а й кобзар-віщун і мислитель. Йому (як і самому поетові) було дано мудрість глибинного бачення, у якому окреме спліталось з цілим, минуле доповнювало сучасне і майбутнє, а людська душа, крім добра і зла, містила ще якийсь третій непізнаваний вимір. Якраз його і йшлося поетові розбудити, оспалу байдужість витіснити волею до життя. Й оскільки Шевченко добре усвідомлював підневільне становище людності краю, то відродження міряв тільки національним поступом – *розуму й чину*. На це працювали його реалізм і сатира як письменника, його малярські роботи: реалізуючи свій талент, митець утверджував українське буття – словом, сюжетом, самоідентифікацією.

Його аудиторією як “кобзаря” була маса, тому й мова поета проста, народна; першочерговим своїм завданням він бачив пробудження національної свідомості, а тому говорив про спільну й трагічну минувшину, однакове для всіх “лихо сьогочасне”, про достойників і облудників, про науку, політику й мораль, про цінності та Бога – всуціль об’єднавчі моменти буття і свідомості. *Німі, дурні, розтлінні, збещезені, прокляті* – таких “убогих”, “юродивих” поет прагнув обіграти й уздоровити словом, дати їм світло істини. Митець свідомо паралельно індивідуалізує і типізує образний світ – із його творів постає омріяна Україна через

гнилу свитину каліки, опухле дитя під тином, тлін замогильний тощо; він удається до вірша, пісенного ритму, бо прагне торкнутися струн чутливої душі народної, спертися на емоцію. У цілому ж ХІХ століття закінчувало епоху великого європейського зрушення народів та само-оформлення націй, і геній Шевченка це усвідомлював, роблячи, що було сил і можливостей, для національного визволення українців і постання України. Можемо стверджувати, що свою місію поет довершив, спочатку вибудувавши українську “Державу Слова” (бо після нього вітчизняне письменство вже не могло не відбутися, й не просто так наступне покоління літераторів називало себе його дітьми), а далі й сформувавши культ національного героя, котрий мав би постати в новітній історії вже не рабом чи нащадком рабів, а цілком модерною повноцінною людиною.

І саме на зорі модерності з’являється, скажімо так, “анти-Кобзар”, скерований проти, як мислилося, Шевченкового культу й нав’язаного ним міфу сільської й селянської України. Його поява, на наш погляд, заманіфестувалася ще в лютому 1914 року (напередодні 100-літнього ювілею Т. Шевченка), коли “кверофутуриста” з Миргородщини Михайль Семенко видав свої 8-сторінкові полемічно-поетичні “Дерзання”. У передмові до книжечки (під назвою “Сам”) за-уважувалося:

“Ей ти, чоловіче, слухай сюди! Та слухай же – ти, чудний цілком! Я хочу сказати тобі декілька слів про мистецтво й про те, що до нього стосується, – тільки декілька слів. <...> Ти підносиш мені засмальцьованого “Кобзаря” й кажеш: ось моє мистецтво. Чоловіче, мені за тебе соромно... Ти підносиш мені заязлені мистецькі “ідеї”, й мене канудить. Чоловіче. Мистецтво є щось таке, що тобі і не снилось. Я хочу тобі сказати, що де є культ, там немає мистецтва. А передовсім воно не боїться нападів. Навпаки. В нападах воно гартується. А ти вхопивсь за свого “Кобзаря”, від якого тхне дьогтем і салом, і думаєш його захистить твоя пошана. Пошана твоя його вбила. Й немає йому воскресіння. Хто ним захоплюється тепер? Чоловік примітивний. Як раз вроді тебе, показчиком якого є “Рада”. Чоловіче. Час титана перевертає в нікчемного ліліпута, і місце Шевченкові в записках наукових товариств. Поживши з вами, відстаєш на десятиріччя. Я не приймаю такого мистецтва. Як я можу шанувати тепер Шевченка, коли я бачу, що він є під моїми ногами? Я не можу, як ти, на протязі місяців витягувати з себе жили пошани до того, хто будучи сучасним чинником, є з’явищем глибоко відфазливим. Чоловіче. Я хочу тобі сказати, що в сі дні, коли я отсе

пишу, гидко взяти в руки нашу часопись. Якби я отсе тобі не сказав, що думаю, то я б задушився в атмосфері вашого “щирого” українського мистецтва. Я бажаю йому смерті. Такі твої ювілейні свята. Отсе все, що мшилося від Шевченка. Але не можу й я уникнути свого святкування. Я палю свій «Кобзар»” (цит. за [6, с. 28]).

Сьогодні вже більш-менш з’ясоване місце футуризму в українській літературі й культурі в цілому (див. [1; 6; 9; 10]). В. Моренець, наприклад, кваліфікує його як авангард і називає явищем із “міжчасся”, коли настають “моменти кардинальних світоглядних зрушень, які вимагають від сучасника звільнитися від <...> дискредитованого естетичного, етичного, онтологічного досвіду...” [10, с. 19]. За таких умов, засвідчуючи стан світоглядної кризи, водночас опонуючи і традиції, і модерній стилістиці, пише вчений, футуризм працював на “самоочищення літератури, яка в болісних потрясіннях (а не раз і конвульсіях) скидала з себе цілі шари зужитих, збаналізованих образно-філософських значень і форм, застарілих уявлень і засобів їх відтворення, скидала не в безвість, а в історію...” [10, с. 20]. О. Ільницький, зацентровуючи ідеологічний конструкт стилю, зауважує, що він став, по суті, остаточним утвердженням українського не-імперського мистецтва: “Український футуризм дебютував тоді, коли українське суспільство майже погодилося щодо того, якою має бути нова національна культурна норма. Основний принцип нової культури полягав у відмові від народництва й провінціалізму (тавро українського колоніалізму в імперії) і визнанні Європи – передусім у її традиціоналістському й класичному варіанті – як першочергової культурної моделі” [6, с. 12–13]. Тож через кверофутуризм, “штучним рухом”, який нехтує “самособойне” і виходить на простори вселюдського, “загальнозначимого”, Семенко прагне наздогнати мистецьку сучасність.

Як позірну акцію розцінюймо і його деклароване спалення “Кобзаря”.

О. Ільницький справедливо відзначив, що український футуризм “був вельми свідомий своїх предтеч і сучасників, а його історія та мистецька практика резонує з цією багатою інтертекстуальною атмосферою” [6, с. 18]. І Р. Мовчан навіть дуже влучно назвала М. Семенка, цитуючи письменника-мандрівника Л. Чернова (Малошийченка, 1899–1933), “кобзарем на мотоциклі” [9, с. 400], підтримуючи думку інших науковців про те, що був він “поетом степу”, романтиком і войовником міста, як, певною мірою, і Т. Шевченко, але вже з іншої епохи.

Звичайно ж, Семенко-читач і Семенко-поет прекрасно вживалися з Шевченком: помітьмо

тут і родинне виховання майбутнього митця в сім'ї народної письменниці Марії Проскурівни [3], і намір "реабілітації Т. Шевченка", здійснюваний в однойменній рубриці редактованої ним "Нової Генерації" (1927–1931), і опікування пам'ятником Шевченку в Харкові (1935), до якого позували дружина та син Семенка, і його редакторську роботу над фільмом "Тарас Шевченко" (1936) тощо. Натомість бунтує поет проти ідейного збіднення творчості Шевченка до рівня масової свідомості, проти зовнішнього постаментування його без сутнісного заглиблення в тексти, проти Шевченка як окрасу, лубка, зужитої в мистецтві формо-схеми, що тривожило не самих лише футуристів. (Пригадаймо Тичинин диптих "26.II / 11.III (На день Шевченка)" (1919), Маланюків "Шевченко" (1925) тощо.) Тому можемо припустити, що його "палю «Кобзар»" – це і свідоме самовідсторонення від "рідного" (мовляв, знищую культ "старосвітчини"), і водночас виформування (запалювання, засвічування) "Кобзаря" власного, себто творення нової літератури для народу – з абсолютно модерними картиною світу, героєм і мовою.

"Кобзар" Семенка вийшов друком 1924 року (перевідавався 1925-го) і вмістив поезії 1910–1922 років. 1928 року поет повторить свій літературний експеримент і видасть "Малий Кобзар і нові вірші". По суті, це було вибране літератора із включенням попередніх збірок, розширенням або скороченням ранніх циклів, правками тощо: загалом 44 твори 1918–1920 років та 11 – 1925–1926 років. Але головне, що книга задумувалася як "новочасна бібліотека для народу". Тут фігурує новітня доба зі своїми підкресленими реаліями (залізо, бетон, рух, авто, антена, аптека, завод, ін.); водночас багато душі, серця (інтимного), які допускають провокації, дозволять із собою гратися; є улюблені поетові "патологеми", але й так само багато глибоких думок, влучних спостережень. Автор "виковує" новий ритм із виразною домінантою верлібру, не цурається "рубаного" метру, а мелодійні тонізми підсилює звуковими явищами, значно розширює ("перекроює") поетичний словник, пропагує вільний синтаксис і взагалі "казна-що виробляє з мовою". Ліричному героєві йдеться про себе, про власні духовні запити, які мусить зреалізувати, й до рівня "своєї гри" він кличе інших, хоч інколи, бавлячись, ніби й свідомо, трафить у їхні тенета (любові, дружби, родинної прив'язаності); він різкий і рішучий, в'їдливі і знервовані, він лише "сам" за себе (див. [11]).

Те, про що тільки мріяв Шевченко, – свобода (воля), в поетичному світі Семенка – засадниче, аксіоматичне; він прагне донести читачеві, що людина ладна вибирати, ніщо не є її рамками, ніщо не обмежує по дорозі в майбутнє. Це

була типова, але й найбільш загрозлива, самодіська тенденція модернізму.

Третій прихід "Кобзаря" належить нашому дню й пов'язаний із творчістю письменників-близнюків Віталія і Дмитра Капранових: 2001 року виходить їхній "Кобзар 2000" з ілюстраціями В. Єрка, що мав п'ять перевидань; 2008-го – "Нові розділи до Кобзаря 2000", 2010-го – "Кобзар 2000 + Нові розділи + Найновіші розділи". Над своїм першим "Кобзарем" письменники працювали від раних 1990-х, мешкаючи спочатку в Москві й переживаючи хвилю потужного українського діаспорного піднесення, а 1998-го перебравшись до Києва; видали його однією з перших книг у своєму видавництві "Зелений пес".

Складається книга із чоловічої та жіночої версій: відповідно "Hard" (жорсткий) і "Soft" (м'який). Чоловікам пропонується своєрідний трилер, події якого розгортаються навколо "небуденних особистостей сильної статті" (оповідання "Сон", "Гайдамака", "Тарасикова ніч", "Княжич", "Дівочі очі", "Варнак", "Москалева криниця", "Причина", "Розрита могила", "Неофіт. Історія на один галс", "Немирівна", "Наймит", "Кавказ", "Молитва"). Варіант "для жінок" уміщує передовсім історії кохання, розповідає про змагання жінок за своє щастя і помсту за зрадливість, здебільшого оповиту містиккою (оповідання "Русалка", "Катеринка", "Як умру, то", "Петрусь", "Відьма", "Породила мене мати", "СОН-6", "Перебендя", "Тополя", "Великий лох", "Доля", "Мар'яна-черниця", "І мертвим, і живим", "Якби ви знали, паничі") [7]. Письменники беруть назви поезій Т. Шевченка, розгортають їх у цілком оригінальні історії "з нашого часу", які жодним чином не співвідносяться з прототекстами "Кобзаря"; зрештою, ще й "висловлюються прозою".

Відгукуючись на появу цієї книги, О. Коцарев відзначив "цілком якісні та цікаві оповідки в романтичному дусі", поєднання "сьогоднішньої буденності із містичними архетипічними сюжетами – про відьом, диявола, привидів, вовкулак", почуття смаку письменників у "сполученні романтичного і побутового", "жваве письмо, прозорий і приємний стиль, сюжети, в яких авторам навіть вдається уникати самоповторів, <...> "ідеалізований" патріархальний світ" [8]. На його переконання, "видання багато в чому концентрує в собі загальні риси українського масліту", хоч і не зовсім розуміє письменник і критик в одній особі, до чого тут "Кобзар" (?): чи досить цитат-заголовків із Шевченка, "особливо в очах читача, котрий навряд чи дуже схильний шукати грайливих алюзій, а скоріше – чітких і гармонійних смислових зв'язків" [8]. Відповідає йому Т. Гундорова: "Ця масова книжка пародіює ту роль єдиної Книги, якою наділено "Кобзар" в українській свідомості"

[4, с. 50], що підтверджують і автори в одному з інтерв'ю: "...кобзар – це не Шевченко, а мандрівний музикант, який виконував пісні та розповідав різні бувальщини" [2]. Тож і свій варіант "Кобзаря" вони засновують на "переоцінці національної культури, проявленні її табуованих образів й топосів" (мова про "сексуальність, ненормативну лексику, іронію щодо традиційних досі тем, зумисне зведення до купи патріотики й еротики...") [4, с. 63], що й характеризує український постмодернізм як культурну рефлексію. А отже, простежується певне національно-екзистенціальне культурно-історичне коло, в якому "кобзар"-поет підноситься до месії, а через кілька століть знову йде в маси співцем-бурлакою, щоб розбудити народну потребу слова... "Відморожені націоналісти", "українізатори", "культурники", "думаючі письменники", а з другого боку, "піарники", "кітч-мейкери", "попсовики" – у цих координатах прочитують нині творчість братів Капранових, однак важливо робити акцент на тому, що вони всією своєю діяльністю прагнуть "повернути народ культурі".

Отже, можна зробити висновок, що три "Кобзарі" в нашому письменстві – річ не випадкова. Вони між собою взаємно пов'язані: Шевченків "Кобзар" як канонічний національний текст зумовив появу двох наступних, зігравши роль "знака", резонатора уваги читача. Літературна взаємодія між Шевченком і його наступниками проявляється як засвоєння через відштовхування і, в разі Семенка, заперечення, а в разі братів Капранових, – пародіювання/інтерпретацію. Назва "Кобзар" увиразнює адресата й адресанта: це масовий читач і митець-культурник, який розбудовує сферу національного через просвітницько-ідеологічний, мистецько-ідеологічний й ментально-ідеологічний компонент. Таким чином, маємо "народницький", "футуристичний" і "постмодерний" "Кобзарі". Ці зрізи у вітчизняному письменстві зафіксують тяглість і неперервність нашого духовно-культурного буття, наявність у ньому живих рухів, фундаментальних ідей, непоступальних цінностей, як-от рідне слово, але так само й поки що неподоланих проблем постколоніального стану.

Література

1. Біла, А. Футуризм [Текст] / Анна Біла. – К.: Темпора, 2010. – 248 с.
2. Брати Капранови: "Ми приїхали до Рівного, щоб подражнити читача" [Електронний ресурс] / Рівне Вечірнє. – 2006. – № 46. – Р. д. – <http://www.rivnepost.rv.ua/showarticle.php?art=013385>.
3. Брижіцька, І. Шевченківські мотиви у творчості Марії Проскурівни та Марусі Вольвачівни [Текст] / І. Брижіцька // Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць. – Вип. 11; [редкол.: Г. Ф. Семенюк (гол. ред.), Я. В. Вільна (відп. ред.) та ін.]. – К., 2009. – С. 113–117.
4. Гундорова, Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн [Текст] / Тамара Гундорова. – К.: Критика, 2005. – 264 с.
5. Дзюба, І. На вічному шляху до Шевченка [Текст] / Іван Дзюба, Микола Жулинський // Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847. – С. 9–66.
6. Ільницький, О. Український футуризм (1914–1930) [Текст]; [пер. з англ. Р. Тхорук] / Олег Ільницький. – Л.: Літопис, 2003. – 456 с.
7. Капранови, брати. Кобзар 2000 + Найновіші розділи [Текст] / Брати Капранови. – К.: Гамазин, 2010. – 401 с.
8. Коцарев, Олег. "Кобзар 2000" Капранових – непоганий привід ще раз поговорити про український масліт [Електронний ресурс], 20.04.2011 / Олег Коцарев. – Р. д. – <http://culture.unian.net/ukr/detail/191325>
9. Мовчан, Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі [Текст] / Раїса Мовчан. – К.: ВД "Стилос", 2008. – 544 с.
10. Моренець, Володимир. Поетичний авангард: його природа й сучасні вияви [Текст] / В. Моренець // Стильові тенденції української літератури ХХ століття: Зб. – К.: ПЦ "Фоліант", 2004. – С. 13–62.
11. Семенко, Михайль. Вибрані твори [Текст] / М. Семенко / Упоряд. і передм. А. Біла. – К.: Смолоскип, 2010. – 688 с.
12. Шевченко, Т. Кобзар [Текст] / Т. Г. Шевченко / Передм. П. Мовчана; Худож. В. Гарбуз. – К.: Вид. центр "Просвіта", 2004. – 888 с., іл.

Halyna Bilyk

"KOBZAR" AS THE REPRESENTATIVE OF CULTURAL EPOCH: T. SHEVCHENKO – M. SEMENKO – THE KAPRANOV BROTHERS

The current article analyses from the perspective of literary interaction the artistic acceptance of T. Shevchenko's poetry collection "Kobzar" as a remarkable national narrative by the writers of the 20th and 21st centuries, observes the specificity of its integration in M. Semenko's and the Kapranov brothers' works.

Keywords: "Kobzar" by T. Shevchenko, text as a national narrative, cultural epoch, literary interaction, rejection, interpretation.

Галина Билык

"КОБЗАРЬ" КАК РЕПРЕЗЕНТАНТ КУЛЬТУРНОЙ ЭПОХИ: Т. ШЕВЧЕНКО – М. СЕМЕНКО – БРАТЯ КАПРАНОВЫ

В статье с точки зрения литературного взаимодействия анализируется художественное восприятие сборника "Кобзарь" Т. Шевченко как знакового национального нарратива писателями ХХ и ХХІ веков, рассматриваются особенности его интеграции в творчество М. Семенко и братьев Капрановых.

Ключевые слова: "Кобзарь" Т. Шевченко, текст как национальный нарратив, культурная эпоха, литературное взаимодействие, отталкивание, интерпретация.

Надійшла до редакції 15.03.2012 р.